

Uganke nekoč in danes ter njihova raba v predšolskem obdobju

Barbara Bednjički Rošer, vzgojiteljica, Vrtec Ivana Glinška Maribor

V predšolskem obdobju so otroci igrivi, radovedni, polni domišljije in nenehno v iskanju novih izzivov, ki jih uganke ponujajo v obliki miselno-govornih iger. Otrokom uganke uga-jajo, saj odsevajo domiselnost in čut za opazovanje. S svojo odprtostjo in igrivostjo jih moti-virajo, popestrijo jezikovne dejavnosti, širijo obzorja in bistrijo um. Tudi sodobna družba od posameznika zahteva zmožnost dekodiranja različnih izraznih sredstev, zato je uporaba ugank v otrokovi predbralni in predpisalni dobi pomemben doprinos in spodbuda razvija-nju miselnih procesov, razumevanju simbolike in prenesenega besednega pomena.

Navadno so kratke,
nalašč zavozlane,
vesel je, kdor kakšno
res težko ugame.
(Štefan, 2006)

Kaj imamo tako dolgo,
dokler iščemo,
kadar pa najdemo, nimamo?
(Vodnik, 1952)

Vprašanje kaj, le kaj je to?
Ti pesmica zastavi.
Prisluhni ji, preberi jo,
povej odgovor pravi!
(Sokolov, 2012)

V vrtcu so uganke odlično izhodišče za miselno aktivacijo otrok in razvijanje številnih sposobnosti, kar potrjujejo tudi sodobna *dognanja nevroznanosti*¹ (Rajović 2016, 21). V njih se literatura kot umetnost prepleta s praktičnimi, poučnimi nameni v verzificirani ali prozni obliki, zato jih Kmecl (1996) uvršča med kratke² didaktične književne vrste, ki z nepričakovano izbiro besed, pomenskimi prenosi in ne- navadno perspektivo bogatijo naše znanje. Veljajo za enega najstarejših žanrov v folklorni tradiciji,³ saj *prvi domnevni zapis*⁴ sega 3100 let pr. n. št. V sodobnem času prevladujejo avtorske uganke, ki

se kot pesniška vrsta umeščajo v mladinsko knji- ževnost. Skozi zgodovino so se uganke spreminja- le, najbolj priljubljene in cenjene so bile v 17. in 18. stoletju. Še danes pa se pojavljajo v *različnih obli- kah*,⁵ poznamo številne definicije. Slovar sloven- skega knjižnega jezika (2014) uganke opredeljuje kot kratka besedila za razvedrilo, zabavo, ki duho- vito opisujejo stvari, ki jih je treba uganiti. Sesta- vljene so iz dveh delov – igrivega, *metaforičnega opisa ali podobe*,⁶ ki ga pove/prebere zastavljalec, in *odgovora*,⁷ do katerega s premislekom in domi- selnostjo pridejo uganjevalci. Uganjevanje je lahko uspešno ali neuspešno oz. pred pravilnim odgovo- rom je lahko niz napačnih, zato med otroki v vrtcu vzpostavljajo tekmovalno vzdušje, spodbujajo ko- munikacijo in so tako razvedrilne kot tudi poučne.

Kaj je belo, ko je umazano?
(albat)

Kuhano pa pečeno – pa še pes ne je.
(isabolk irp alipš)

Kaj se bolje vidi ponoči kot podnevi?
(čul)

Kdo ima v šoli najbolj trdo glavo?
(jlebež)

Kdo svojo hišo vedno s seboj nosi?
(žlop)

¹ Obdobje do sedmega leta starosti je najdragocenejše, saj se v tem času razvije več kot 70 odstotkov sinaps, od katerih so odvisne intelektualne zmožnosti posameznika. Program učenja NTC, ki povezuje nevroznanost in pedagogiko, razvoj funkcionalnega razmišljanja spodbuja z ugankami, ugankarskimi zgodbami in vprašanji.

² H kratkim (gnomičnim) poučnim književnim vrstam (Kmecl 1996) prištevamo tudi pregovore, maksime, sentence, aforizme in basni.

³ V okviru slovstvene folklorne ima uganka dolgo tradicijo in pomembno družbeno vlogo (Indija, antična Grčija, stari Egipt ...), v slovenskem prostoru pa se najpogosteje pojavljata prava uganka, ki ima natančno določeno strukturo in šaljivo vprašanje, pri katerem je v ospredju funkcija šajljenja, humorosti in zabave. Ljudske uganke so del folklornega repertoarja nesnovne kulturne dediščine.

⁴ Sumerska uganka <https://ojs.zrc-sazu.si/traditiones/article/view/1413/1171> (dostop, 3. 4. 2020)

⁵ Miselna uganka – besedna uganka – logogrif, številna uganka – aritmogrif, slikovna uganka – rebus ...

⁶ Metaforični opis je lahko v trdilni ali vprašalni obliki in vsebuje metaforično misel.

Zmeraj gre, pa
nikamor ne pride.
(aru)

Kdo ima iz samih
šivank suknjo?
(žej)

Če nima, je kregan,
če ima, je tepen.
(hero)

Že v slovenskih ljudskih ugankah so misli zakrite s prispodobami, posamezne so tudi pesniško oblikovane, kar jih dviguje nad vsakdanji govor. Prvi zbiratelj, zapisovalec ljudskih ugank in avtor *prve slovenske definicije uganke*¹² je bil v obdobju razsvetljenstva jezikoslovec Marko Pohlin, ki je leta 1788 izdal knjižico *Kratkočasne uganke inu čudne kunšte iz Vele šole od Petra Kumrasa*. Ljudske uganke so zapisovali in jih pesniško preoblikovali tudi *Valentin Vodnik*,¹³ Janez Trdina, Fran Erjavec, Vinko Möderndorfer, Josip Stritar ...

Uganke skozi čas

Na Slovenskem некоč pogoste *prave folklorne uganke*⁸ (Babič 2019) so se z družbenim in tehnološkim razvojem v zadnjih letih precej spremenile in izginjajo, saj so bile tematsko povezane s kmečkim življenjem in kmečkimi predmeti,⁹ ki niso več del našega vsakdanjika. Spremembe so razumljive, saj so metafore v ugankah vezane na kulturni kontekst, zato se ohranjajo predvsem tiste, ki so povezane s tematskim svetom otrok (šola, hrana, živali ...). V rabi pa ostajajo *šaljiva vprašanja*¹⁰ oz. folklorne preduganke, ki si jih zastavljajo otroci med četrtim in sedmim letom in imajo neskončno različic. K ugankam jih uvrščamo zaradi njihove dvodelne oblike (vprašanje – odgovor). V njih je poudarjen nonsens/nesmisel, ki vedno izzove smeh otrok. Preduganke so povezane z resnično lastnostjo predmeta, najpogostejša povezava so barve, ki jih otroci konceptualno povezujejo z *osnovnimi čustvi*.¹¹

Zakaj ima mlinar bel slamnik?
– Da ga nosi.

Kakšen zob ima muha, ki se sveti?
– Zlat.

Zakaj ima star konj slabe zobe?
– Da grize z njimi.

Kaj gre ven oranžno, not pa belo?
– Pomaranča v snežnem metežu.

Kaj je rdeče in se vozi gor
in dol v dvigalu?
– Paradižnik.

Zakaj so sloni sivi?
– Da jih lahko vidiš med borovnicami.

Kaj leti po zraku in je zeleno?
– Muha, ki ji je slabo.

Zakaj ima klovn zelene naramnice?
– Da mu hlače dol ne padejo.

Črke jem,
deslih, kaj je črka navem,
v bukvah noč in dan tičim,
al vonder se iz njih neč nanaučim.
(M. Pohlin, 1788: 18–19)
(jlom inžijnk)

Brez vust govorim,
nezastopnim molčim.
(V. Vodnik, 1796: 14–12)

Učiteljica se učila ni,
in vendar starost in mladost uči.
(J. Stritar)

Črno na belem,
med platno zajeto,
mrtvo je, a vendar
seznanja te s svetom.
(M. Klopčič)

Zaprta molčim,
odprta učim,
odkrivam skrivnost,
lepoto, modrost.
(V. T. Arhar)

Bela njiva – pa ni ajda,
črno seme – pa ni mak;
kdor to seme rad prebira,
bo morda še učenjak.
(Č. Šinkovec)

Liste ima, čeprav ni drevo,
ki bi v njem gnezstile ptice.
Zato pa tam stran za stranjo
gnezdiijo črke, zložene v vrstice.
(N. Grafenauer)

Če je zaprta,
polico krasi,
toda odprta
srce bogati.
(B. Žužek)

Pravkar jo listaš,
uganke ugibaš;
ob njenih vsebinah
pamet razgibaš.
(Z. Majhen)

⁷ Odgovor je eno- ali večbesedni.

⁸ Babič (2014, 2019) izhaja iz tipologije folklornih ugank Annikke Kaivola-Bregenhøj (2001): prave uganke, šaljiva vprašanja, modra vprašanja, sestavljanke, vizualne uganke, parodične uganke in knjižne uganke.

⁹ <http://www.folklore.ee/Slovenianriddles/tybid> (dostop, 4. 4. 2020)

¹⁰ Šaljiva vprašanja so tudi del vsakdanjika odraslih. Namenjena so zabavi, smešenju drugih in ne preverjajo miselnih spretnosti, zato je uganjevanje drugotnega pomena. Metaforično tematizirajo prepovedane teme – stereotipe, predsodke, rasizem, agresijo in delujejo kot katalizator družbenih frustracij (Babič 2019). Zelo razširjena so vprašanja o blondinkah, policajih, ženskah – moških ...

¹¹ Osnovna (temeljna) čustva (Kovačev 1993, 1994) – veselje, strah, žalost, jeza in ljubezen so v simbolični strukturi barv globoko zakoreninjena v tradiciji posameznih kultur.

Uganke danes

Uganke danes uvrščamo v poezijo, ki je del književnosti, (večinoma) pisan v verzih, ima ritem in pogosto tudi rimo. Kot literarna vrsta so prezrte, saj literarno-teoretično o njih ni veliko zapisanega. Z izbiro besedišča, tropov in figur besede v ugankah zakrijejo pravo misel v kratko pesniško obliko (verz ali kitico). Snovno-tematsko niso omejene, vendar se navezujejo na otrokov izkušnjijski svet (uganke o živalih, uganke o predmetih, uganke o naravi, uganke o hrani, uganke o poklicih, uganke o prevoznih sredstvih, uganke o abecedi, uganke o pojmihi ...), oblikovno¹⁵ so najpogostejše krajše uganke (dvo- do štirivrstičnice) v vprašalni ali trdilni obliki, rešitve oz. pravilni odgovori so ilustrativni ali zapisani z besedo pod uganko, na zadnjih straneh knjige, v besedilu uganke same ... Danes priljubljene avtorske uganke so kot pesniška vrsta zablesteli z Župančičem (Petkovšek 1978, 139), k imenitnim sodobnim literarnim ugankarjem pa prištevamo Nika Grafenauerja, Anjo Štefan, Andreja Rozmana Rozo, Zvezdano Majhen, Natašo Konc Lorenzutti, Cvetko Sokolov, Miro Voglar idr. Uganke so nepogrešljive v sodobnih knjižnih antologijah in *periodičnih izdajah*¹⁶ za otroke, ki strukturo in potek usvojijo do petega leta in v tem obdobju začnejo sestavljati svoje uganke.

Pomen ugank v predšolskem obdobju

Uganke, pri katerih otroci uživajo v reševanju, v njih zbujajo doživljanje lepega, sproščajo s šaljivostjo, opozarjajo na tisto, česar sami ne bi opazili, prikazujejo stvari, ki prispevajo k oblikovanju novih pojmov, in širijo dojemanje, doživljanje poezije (Voglar 1976).

V predšolskem obdobju po ugankah posegamo za razvedrilo in zabavo, hkrati pa vzgojitelji organiziramo *bralne dogodke*¹⁷ – ugankarske urice, ki ob upoštevanju predznanja otrok spodbujajo tekmovalnost in sodelovanje, omogočajo učinkovito vodenje skupine/oddelka ter zagotavljajo *napredek otrok*¹⁸ in doseganje ciljev književne vzgoje v vrtcu. Z ugankami subjektivno literarnoestetsko doživetje ob branju razvijamo v razumevanje, širimo besedni zaklad, spoznavamo formalne značilnosti uganke (ritem, rima ...), usvajamo metaforiko (prenesen po-

men besed), se seznanjamo s kanonom mladinske književnosti in s tem uresničujemo izobraževalne cilje. Z recepcijsko sposobnostjo kot funkcionalnim ciljem uganke spodbujajo razmišljanje (logično mišljenje, sklepanje, abstraktno mišljenje ...), usmerjajo in širijo pozornost, ustvarjajo domišljijske predstave, z njimi oblikujemo individualni besedilni pomen. Organiziran bralni dogodek vključuje tudi vzgojne cilje, saj je srečanje s književnostjo prijetno doživetje, z ugankami razvijamo »mnogopismenosti« (Bednjički Rošer 2017), medkulturno zmožnost in spoštljivo komunikacijo (Bednjički Rošer 2019).

Za konec: primer ugankarske ure v vrtcu

Ugankarske bralne dogodke oz. ugankarske urice oblikujemo raznoliko. Uganke beremo in otroci z dvigom rok podajajo odgovore. Nadaljujemo z zastavljanjem ugank in otroci morajo odgovor (rešitev) glasovno oponašati.

Rada prede, rada spi,
sladko mleko ji diši,
če se pes podi za njo,
hitro spleza na drevo.
(A. Štefan, akčam)

Črtasta srajčka
in drobcena krila –
v lončke iz voska
bo med natočila.
(A. Štefan, alebeč)

Bela brada, dva rogá,
na kmetiji je doma,
mnogo manj kot krava zrase,
pa čeprav ves dan se pase.
(A. Štefan, azok)

Sledijo uganke, katerih odgovor morajo otroci gibavno ponazoriti.

Dolga in prožna
brez nog se premika,
vedno je tiho,
le včasih zasika.
(A. Štefan, ačak)

Na štirih kolesih drvi po cestah,
kot bi peruti imel na nogah. Daljave
požira, ovinke hlasta in z repkom
iz dima za sabo mahlja.
(N. Grafenauer, otva)

Dolgouhec
potepuhec
venomer skaklja
sem in tja
sem in tja.
(M. Voglar, cejaz)

¹² Marko Pohlin, 1788, stran 4: http://nl.ijs.si/imp/huk/dl/NUK_13057-1788.html (dostop 9. 4. 2020)

¹³ Valentin Vodnik je uganke objavil v Veliki Pratici od leta 1796, nato v Mali pratici.

¹⁴ Uganka je objavljena v Veliki pratici leta 1796 na strani 12. <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-EUW8JRS8/eeee7c35-5348-4cd9-a073-f201a80c6edd/PDF> (dostop 9. 4. 2020)

¹⁵ Daljše uganke na dolgo (z veliko več besedami) opisujejo iskano stvar, so prave besedne umetniške pesemske oblike. Primer: Tu me mama odloži, / preden v službo odhiti, / sem sem se prišel igrat, / očka pride me iskat, / tukaj rišem, pojem, jem, / na sprehod z vrstniki grem, / ko po spanju se zbudim, / očka se razveselim (C. Sokolov, 2014, vrtce).

Nadaljujemo z izbranimi ugankami, na katere morajo otroci odgovor oz. prepoznani predmet poiskati v igralnici (med igračami ...).

Tepejo in brcajo jo vsi,
ki jo imajo radi,
ona pa veselo z njimi
skače po livadi.
(A. Rozman Roza, agož)

Kaj si obuješ,
ko hodiš po hiši,
da noge so tople,
korak se ne sliši?
(A. Štefan, etapoc)

Hruška je, ki bere z ust,
ni pa za v usta, zato nikoli
pod zobmi ne hrusta.
V roké jo jemljemo,
da govori in poje,
a včasih nadležno hrešči
kar po svoje.
(N. Grafenauer, noforkim)

Na mizo razporedimo slike in ugibanje nadaljujemo, otroci odgovor na uganko poiščejo med razporejenimi slikami.

Z njimi zidaš in gradiš,
hiške, stolpe narediš,
zlagaš jih na velik kup,
ko podereš – kakšen hrup!
(A. Leskovec, ekcok)

Čevljev nikdar ne obuje,
saj celo brez nog potuje,
z repom prav veselo miga
in po vodi naglo šviga.
(L. Beltram, abir)

Iz globokega ješ juho,
s plitvega meso in riž,
majhen je pa za sladico,
ki na koncu jo dobiš.
(C. Sokolov, kinžork)

Ugankarske urice lahko popestrimo s petjem. Pripravimo uganke, na katere bodo otroci odgovor lahko zapeli s pesmimi, ki jih poznajo in jih radi prepevajo.

Ugibanje nadaljujemo z risanjem. Otroci odgovor upodobijo z barvicami, voščenkami ali kredami.

Okrogel je, zelo lahak,
če pihneš vanj, se dvigne v zrak,
če se dotakne tal, odskoči,
če stisneš ga, pa revež počí.
(Mira Voglar, nolab)

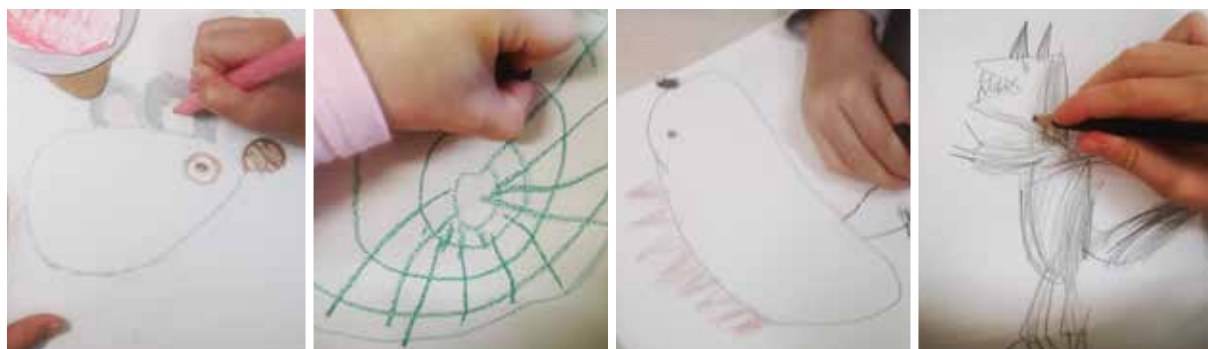
Ko sonce gre spat
in mrak vse zagrne,
prižgo naenkrat
se lučke srebrne.
(T. Dobravc, edzevz)

Pod razprtim
lahko greš
kljub deževju
v vrtec peš.
(Z. Majhen, kinžed)

Štirje rožički,
ves je od sline,
s hišo na hrbtu
po travniku rine.
(A. Štefan, žlop)
M. Voglar: Polžek

Kdo na celém širnem polju
ima najlepša krila?
Tanjša so kot cvetni lističi,
nežnejša kot svila.
(A. Štefan, jlutem)
J. Bitenc: Metuljček cekinček

Zelena gospa
je v mlaki doma.
Večkrat zakvaka,
še rajši reglja.
(V.T. Arhar, abaž)
R. Kranjčan: Tri majhne žabice

¹⁶ Periodične izdaje za otroke so Cicido, Ciciban, Zmajček ...

¹⁷ Bralni dogodek v vrtcu poteka po korakih komunikacijskega modela poučevanja književnosti (Jamnik 2003, Kordigel in Jamnik 1999).

¹⁸ Pospešen napredek otrok v vrtcu omogoča poznavanje in upoštevanje najpomembnejših psiholoških načel za poučevanje in učenje (Jurišević 2016).

Otrokom so posebej všeč interaktivne uganke, pri katerih soustvarjajo z iskanjem rim. Otrok (po lastni želji) je lahko pripovedovalni/bralni model sovrstnikom.

Kuku!
Pomlad oznanja ptica.
Kuku!
Poje _____
(M. Voglar)

Če se ne paziš,
te speče kot živa,
raste med travo
pekoča _____
(M. Batič)

Ko dežuje, šviga strela,
dobro služi ti marelja,
urno rečeš si zapik
in že smukneš pod _____
(M. Batič).

Ugankarske urice sklenimo z novimi nalogami, ki so usmerjene v nadgradnjo doživljanja, razumevanja in vrednotenja ugank. Pomembno je, da oblikujemo različne naloge za nadaljevanje, s prilagoditvami otrokom različnih (jezikovnih) zmožnosti. Nadaljujemo lahko z besednimi igrami: iskanjem rim k imenom (Peter – veter, Nuška – hruška ...), z zastavljanjem glasbenih ugank (na lalala zapojemo melodijo znane pesmi, ki jo morajo drugi uganiti); uganke si lahko izmišljamo sami in tako obogatimo obdobje porajajoče se pismenosti in začrtamo pot ključnim kompetencam vseživljenjskega učenja.

Zaključek

Pri načrtovanju vzgojno-izobraževalnega dela v vrtcu uganke služijo spodbujanju miselne aktivnosti in razvoju funkcionalnega razmišljanja, ki je

odlična osnova za visoke intelektualne sposobnosti (Podgornik in Rajović 2015), hkrati pa otroci ob njih spoznajo, da je učenje lahko zabavno. Vzgojitelji z rabo ugank krepimo samozaupanje in samozavest otrok, gradimo vztrajnost, spodbujamo govorni razvoj in postavljamo temelje za uspeh u-gibanju.

Literatura

- Arhar, V. T. idr. (2016): *Kaj je to?* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Babič, S. (2019): Barve v slovenskih sodobnih folklornih ugankah. *Glasnik slovenskega etnološkega društva*, 59, št. 1, 71–79.
- Babič, S. (2015): *Beseda ni konj: estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Babič, S. (2014): Uganka v časovnem prerezu. V *Recepcija slovenske književnosti*. Ur. Žbogar, A. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 23–29.
- Bednjički Rošar, B. (2019): Medkulturna vzgoja v vrtcu. V: *Migracije v slovanskem prostoru v 20. in 21. stoletju*. Ur. Mrvič, R. idr. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 145–159.
- Bednjički Rošar, B. (2017): Slikanice in branje za zgodnje opismenjevanje. V *Kako razvijati družinsko pismenost v predšolskem obdobju*. Ur. Licardo, M. in Haramija D. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 53–62.
- Grafenauer, N. (2001): *Uganke*. Ljubljana: Mladika.
- Jamnik, T. (2003): Književna vzgoja v vrtcu. V *Beremo skupaj*. Ur. Blatnik Mohar, M. Ljubljana: Mladinska knjiga. 58–64.
- Juriševič, M. (2016): Dvajset najpomembnejših psiholoških načel za poučevanje in učenje od vrtca do srednje šole. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-C3FJJKTG/086c85c7-204c-435b-b33b-3f6b13f2826c/PDF> (dostop 10. 4. 2020)
- Kmecl, M. (1996): *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač & Nešović.
- Kordigel, M. in Jamnik, T. (1999): *Književna vzgoja v vrtcu*. Ljubljana: DZS.
- Kovačev, A. N. (1994): Simbolične implikacije barv in njihov položaj na dimenziji ugajanja. *Anthropos*, letn. 26, št. 4/6, 105–127.
- Kovačev, A. N. (1993): Spoznavne implikacije emocij. *Psihološka obzorja*, letn. 2, št. 3/4, 105–122.
- Lutar Ivanc, A. (2013): *Kolikor pikic, tolikšna sreča! Uganke za malčke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Majhen, Z. (2016): *Planet ugank: 123 ugank*. Maribor: Založba Pivec.
- Majhen, Z. (2013): *Od zime do zime: 111 ugank*. Jezero: Morfem.
- Petkovšek, D. (1978): *Slovenske uganke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Podgornik, T. in Rajović, R. (2015): *Tu ga ni, le kje tiči?* Ljubljana: Mensa Slovenija.
- Pohlin, M. (1788): *Kratkozasne uganke inu zhudne kunshte is Wele shole*. http://nl.ijs.si/imp/nuk/dl/NUK_13057-1788.html (dostop 9. 4. 2020)
- Rajović, R. (2016): Kako z igro spodbujati miselni razvoj otroka. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: SSKJ 2. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014. <https://fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika> (dostop 2. 4. 2020)
- Sokolov, C. (2014): *Kdo dela to? Uganke za malčke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Štefan, A. (2008): *Sto ugank*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Voglar, M. (1976): *Uganke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Zorec, M. (1999): *Šviga, švaga, čez dva praga: 100 ugank*. Ljubljana: Mladinska knjiga.